

ОБОРОННІ СПОРУДИ В ГЕРАЛЬДИЧНІЙ СПАДЩИНІ МІСТ УКРАЇНИ

У реєстрі фігур, використаних у геральдиці міст України, широко представлені зображення, прототипи яких взяті з реально існуючого світу або ж вигадані (фантазійні), що отримали в науці назву негеральдичних фігур¹. Серед них досить чітко вирізняється кілька самостійних груп: природна (зображення людини або частини її тіла, тварин, птахів, риб, рослин, небесних тіл, стихій, святих – у людській подобі); штучне (зображення предметів побуту – духовного, суспільного, сільського, військового, релігійного, будівельного, морського походження, написи – у вигляді вензелів, сиглі – початкові літери назви міста, дати); легендарна – це казковий змій, грифон, одноріг.

Згідно правил геральдики головна фігура герба, що розміщується на щиті, має у свій спосіб передавати визначні події, пов'язані з реаліями міського життя, характеризувати притаманні йому особливості, як то наявність визначних споруд, властивих регіону, відображати основні промисли, що сприяли виникненню та розвитку міста.

Оскільки до гербової символіки міст знаки-фігури потрапили відповідно до вподобань та уявлень їх громад, власників населених пунктів, а також існувавшої в регіоні знакової традиції, яка бере початок ще з часів Київської Русі, то зараз дуже важко встановити в кожному окремому випадку чому те чи інше зображення було обрано за основну фігуру головної емблеми міста. При повторному розгляді та перезатвердженні гербів у наступні епохи, які неодноразово траплялись в залежності від приналежності українських теренів, на яких стояли міста, до різних державних утворень, певної модифікації або спрощення зазнавав і центральний знак-символ зображувального ряду герба.

У плині історії розвивалась і геральдична наука, що є цілком закономірним явищем, удосконалювалися її закони, змінювались приписи, за якими складалися герби. У залежності від стадії розвитку суспільства мінялося ставлення до знакової системи гербів, що переглядалась вже відповідно до вимог нового часу. Так, у XVIII – I пол. XIX ст., за часу Російської імперії, самотутня геральдична міська

знакова система українських земель, складена у попередні віки, зазнала кількох корегувань, зокрема це стосувалося композиції малюнку герба. Відтак, графіка знаку в малюнку герба настільки змінювалася, що тепер дуже важко встановити його попереднє тлумачення, з'ясувати змістове навантаження зображуваного предмету чи образу. Символ залишився у гербі вже без прив'язки його до знаних колись, а з часом призабутих подій та фактів. З розвитком виробництва мінялися напрямки господарської діяльності громадян. Проведення там ярмарок, торгів, зміна напрямів торгівельних шляхів призвела до занепаду деяких промислових центрів, тоді як інші невеликі населені пункти зазнали бурхливого розвитку, здобули статус міст і, закономірно, потребували оформлення своєї символіки. Тож герб, колись репрезентант міської самоврядності, став пізніше для їх громад, у кін. XVIII – поч. XX, якщо можна так висловитись, ностальгічним атрибутом, знаком-згадкою про колишні права і вольності. Можливо тому при наступних перезатвердженнях міських емблем місцеві знавці геральдики, краєзнавці, готуючи відповідні документи на вимогу верховної влади, врахували геральдичну спадщину, намагалися залишити недоторканим рисунок фігур з старого герба.

До негеральдичних фігур з групи штучних належать і досить своєрідні та цікаві зображення міських укріплень – один із найпоширеніших мотивів європейської міської геральдики, характерний і для всіх етапів геральдичного творення, які пройшла українська геральдична знакова система.

Зображення фортифікаційних споруд у гербах, у свою чергу, дуже різняться між собою. В одному випадку, вони відповідали реальному прототипу, що свідчив про оборонну роль поселення. Тому рисунок герба має окремі, притаманні оригіналу, елементи. В іншому випадку – це тільки залишена історією згадка про давно зниклу фортецю, архітектурні особливості якої взагалі важко відтворювати. Відразу зауважимо, що реальні оборонні споруди і їх геральдичні втілення – це зовсім різні речі. Гербові зображення фортець здебільшого суто умовні, створені згідно геральдичних правил. На зображеннях у гербах є частини міських мурів, в'їзні вежі із стрільницями та брамами, ратуші, частини фортець чи то фортечні вежі, замки. Всі зазначені малюнки однозначно символізують місто як таке, тобто ті старовинні поселення, які у середньовіччі, буремному часі неспокою, перманентних війн, облог, повстань, мусили надати надійний захист мешканцям від зазіхань із-зовні. Роль стін міста у

свідомості середньовічної людини для означення поселення особливого статусу добре відома². Міста, що виникали на території, яка була власністю великих магнатів, землевласників, шляхти, приймали, траплялося, в якості свого власного головного знаку їх родові герби, цілком чи частково, заявляючи у такий спосіб про васальну залежність від сеньйора. Тоді родові герби почали слугувати за територіальні, в даному разі – міські. Якщо в них траплялися зображення фортець чи укріплень, то вони теж переходили до міської емблеми.

Багато які з міст, що відродились на спустошених у XIII – XV ст. землях, на місцях колишніх знаних укріплень, наприкінці XV ст. заселялися і відбудовувалися. З наданням їм Магдебурзького права, завдяки гнучкій системі самоврядування, вони визначались, як самоврядні центри. Їх громади подбали про свою зовнішню атрибутику (герб, печатку, інколи – прапор), яка й вирізняла їх поміж інших, що і стало свідченням міського статусу належного пункту. Міські громади звели потужні мури й вежі, які в кожному випадку мали притаманні даному регіону риси забудови³. Їх зображення потрапили тоді до геральдичних емблем міст, що заявили через знакову систему про свою неприступність, обороноздатність, окремішність як адміністративно-територіальних одиниць.

На рисунках міських гербів архітектурні оборонні споруди представлені здебільшого, як вже вказувалось, досить схематично. Це приписували правила формальної геральдики, що вимагали чіткості, максимальної спрощеності у передачі архітектурних форм. Такі правила викристалізувалися після того, як гербівництво спочатку з практичного, вступило до нового етапу, що вимагав осмислення наявного матеріалу на теоретичному рівні. Тобто геральдика переросла в гербознавство, формалізуючи положення, які склалися у практичній, т.з. "живій" геральдиці, і, відтак, створила свої закони. Отож, зображення мурів та фортець у гербах міст України набули притаманних геральдиці особливостей, які, як правило, містили в основі особливі ознаки відповідного історичного "оригіналу", тобто конкретної споруди, що існувала. Це стосується надбрамних веж, башт тощо.

Досі, як не прикро, оборонне будівництво, що удостоїлося закарбування в міській геральдиці України, залишилось поза увагою дослідників-гербознавців. Спробу дослідити 9 гербів із зображеннями фортечних мурів, веж, брам, здійснили у своїй статті А. Гречило та І. Сварник⁴. Об'єктом дослідження вони обрали особливо виразні

малюнки гербів, що представляють оборонні споруди різних регіонів: Крим – герб Перекопа, Полтавщину – герб Лохвиці, Київщину – герб Сквири, Львівщину – герб Белза, Чернігівщину – герб Остра, Буковину – герби Чернівців та Хотина, Івано-Франківщину – герб Станіслава (Івано-Франківськ), Житомирщину – герб Чудніва. Віддаючи належне їх оригінальному дослідженню, яке відкриває перспективу подальшого вивчення оборонного зодчества України, як такого, та розгляду його під кутом зору відображення в малюнках гербів, хочемо зауважити, що розглядали вони обрані елементи в знаках виключно з метою прив'язати їх до особливостей фортечного будівництва XVI – XVIII ст. та його етапів. Власне, в статті йде мова про прототипи тих фортець і замків, які потрапили у вигляді малюнка-символа до гербів.

Автори статті роблять особливий наголос на тому, що дані зразки оборонного будівництва "повинні зайняти належне їм місце в туристичних маршрутах, як визначні пам'ятки української архітектури"⁶.

Мета нашого дослідження в іншому – показати, насамперед, в який спосіб знайшли своє графічне втілення фортифікаційні споруди в гербах міст України, в яких регіонах нашої держави найчастіше обиралися за емблему міста фортеці й замки, які супутні символи зображені поряд з ними на щитовому полі.

Звичайно, в одній статті важко охарактеризувати, навіть стисло, зображення всіх оборонних споруд, увічнених у гербах. Таких зображень, за нашими підрахунками, налічується понад 160⁶. Інколи вони передавалися у вигляді брам (відчинених, чи зачинених, із муром і без нього – 35 разів), веж (45 різноманітних зображень), замкових споруд (28), міських мурів (29), укріплень без зазначень їх видів (12), фортець (16), фронтонів, вікон та стрільниць (10) тощо. Тому зупинимось виключно на зображенні саме фортець, на що є прямі посилання в описах гербів. Проте, одночасно вважаємо за доцільне розглянути і зображення мурів, якщо в описі зазначено, що вони фортечні.

До цих зображень, зокрема, відноситься герб, наданий 1620 р. Сигізмундом III Новгород-Сіверському: "Фортечний мур з вежею (варіант – срібна міська стіна, увінчана 6-кутною зіркою...". Герб Сквири (1592 та 1791), де є фортечний мур (золота брама) з однією вежею та прапорцем на ній; герб Скали-Подільської, наданий 1443 р. Владиславом II: "на блакитному тлі срібний фортечний мур із брамою, на якому три зубчасті вежі...". У даних випадках уточнення "фортечний мур", вочевидь, має означати оборонну функцію відтвореного на

малюнку прототипу, як головну.

Найчастіше зображення фортець, як символів міста, вживалися у гербах міст з регіонів, які тепер належать до Львівської, Івано-Франківської, Тернопільської та Закарпатської областей. Здебільшого це алегорія українського міста – зображення замкового муру з брамою і трьома вежами, як у гербі м. Рава-Руська 1622 р.: "на блакитному тлі срібний замок з трьома вежами та відчиненою брамою, над якою – золоті ґрати", чи як у гербі м. Язлівець XVIII ст.: "на срібному тлі червоний замок із трьома вежами та брамою...".

Традиційно геральдичне зображення символу міста-фортеці з'явилося на гербах Белзу (1509), Судової Вишні (1368), Наварії (кін. XVI ст.), Угніва (1462 р.), Олеська (після 1772 р.), Щирця⁷ та Городка (друга пол. XVI ст., Галичина), Городка на Поділлі: "у червоному полі срібна міська стіна поміж двох золотих гір"⁸.

У складному гербі Олеська (1441) золота мурована вежа з брамою та бійницями була розміщена у четвертій чверті щита на червоному тлі, а поряд з нею у першій чверті на червоному тлі – золотий хрест, а у другій і третій – на золотому тлі по вісім чорних гарматних ядер. Гарматні ядра поряд із зображенням вежі мали відбивати героїчне минуле Олеська, як міста-фортеці, славного своїм старовинним замком і званою сучасниками "колискою польських королів"⁹.

Часто зображення замку-фортеці супроводжувалися супутніми символами, досить типовими для "фортечної" тематики: прапорцями на вежах (Снятин, Лохвиця, Заліщики, Довге), ґратами на брамових в'їздах, як правило піднятими (Львів, Рава-Руська, Сокаль, Щирець, Городок), так і зовсім не типовими, як то промовисті гуски на трьох вежах у гербі Гусятин¹⁰, чи то вишневе дерево у гербі Судової Вишні (Вишня, XIV ст.)¹¹.

Окрему групу зображень міських укріплень складають графічні малюнки фортець, замків, веж та мурів у поєднанні із зброєю чи елементами озброєння. Це само по собі виглядає досить логічним з огляду на те, що воїни, як і фортеці, мури, вежі символізують місто, що здатне захиститися від будь-яких нападів із зовні. Зображення зброї мало свідчити у який спосіб і чим саме мешканці міста захищалися чи захищатимуться. Самі по собі зображення зброї заслуговують на детальний джерелознавчий аналіз, оскільки в гербових малюнках, не дивлячись на формалізацію, знайшли втілення досить своєрідні за прототипами види вітчизняних мечів, шабель, ятаганів, іншої січної зброї.

До переліку гербів з наявними фортечними мотивами відноситься герб м. Белза 1772 р.: "на червоному тлі лицар з мечем у правиці, що стоїть посередині червоної брами з трьома вежами"¹². Витязь натурального вигляду, що тримає у правиці опущеного меча, з'явився на гербі м. Луцька, затвердженого 1911 р.¹³; у гербі, наданому 1620 р. Сигізмундом III м. Новгород-Сіверському: "у зеленому полі срібний фортечний мур з воротами, вгорі золота 6-ти променева зірка, обабіч – спис і шабля"¹⁴. У гербі м. Хотина (затверджений румунським королем 6 жовтня 1928 р., відомого героїчними подіями часу Хотинської війни 1621 р.), присутня "срібна фортеця, вгорі покладено (навхрест) дві золоті шаблі" (за В. Тимченком), в іншому випадку (у А. Гречила), вказано, що суворо дотримуючись геральдичних правил, зберігаючи елементи давніх гербів, окремі знаки зазнали модифікації.

Серед них був і герб Хотина в правому полі щита якого, поділеного вертикально навпіл, розміщено фортецю з баштою посередині, в лівому – руку з булавою¹⁵. Досить виразні й оригінальні за графікою, з індивідуальними рисами малюнки стін, веж і брам є в гербах Чернівців ("срібна брама з двома вежами..."), Четатя-Албе (Білгорода) ("брама з трьома вежами, вкритими шатрами), Кілії, що прийняті у 1930 р. Зокрема, супутнім елементом до могутніх стін фортеці в гербі Кілії виступає ключ¹⁶.

У описі герба м. Костянтинограда¹⁷ (затверджений 7 березня 1842 р.) конкретно зазначено про функції фортеці: "на зеленому тлі у верхній частині означено фортецю, що слугувала центральним захистом в оборонній лінії Росії від кочовиків татар...", у нижній частині означено національну приналежність кочовиків, що існував там на той час – "у вигляді татарина". У даному випадку татарина зображено із шаблею у правиці та рушницею за плечима, що мало вказувати на його войовничі наміри.

Типовою для даної групи гербів є і міська емблема м. Чуднів (затверджена 22 січня 1796 р.) що увібрала у собі традиції попереднього етапу гербівництва України. Герб через свою знакову систему передав старовинну легенду про оборону міста від татар у 1471 р.: "у синьому полі срібна фортеця та озброєна мечем рука"¹⁸. Дані зображення, як найбільш типові, засвідчують про сталість традиції зображувати саме оборонні споруди в гербах міст, що мали свою досить колоритну, насичену воєнними подіями історію, пов'язану із захистом українських земель від нападників.

Тож, розглянуті нами зображення оборонних споруд у гербах міст України: фортець, замків, фортечних (міських) мурів, веж та

в'їздних брам можна класифікувати по окремих групах. По-перше, це – оборонні споруди у класичному вигляді (золотий замок-фортеця з трьома вежами на блакитному тлі). До другої групи належать зображення оборонних споруд із супутніми символами, характерними для "фортечної" тематики (тварини, птахи, дерева, хрести, зірки, сиглі, дати, зрідка – герб власника або його елементи. Так, 1663 р. новозасноване місто Станіслав отримує привілей на Магдебургію і затверджений герб: "міська брама з трьома вежами, в отворі воріт – герб Потоцьких (Пилява)¹⁹.

Третю групу складають зображення оборонних споруд у поєднанні із зображеннями зразків січної зброї, представницьким набором воїна (руки з мечем, шаблею чи булавою). Тільки двічі маємо свідчення про те, що поряд із вежею зображена дівчина, зокрема, на гербі 1858 р. м. Берислава: "У золотому полі на чорній основі червона вежа із зубцями, золотими вікнами й зачиненою брамою, на ній дівчина з розпущеним волоссям у синій сукні". Та в цьому випадку зображення носило "промовистий" характер, відтворюючи через дівочий образ старовинну назву укріплення – Дівоча фортеця (Кизи-Кермен)²⁰.

Складним за рисунком виявився герб Луцька XVIII-XIX ст., коли місто чомусь, з невідомих міркувань, відмовилося від давнього герба і почало використовувати інший: "На срібному полі панна з розпущеним волоссям, із зеленими вінками у розпростертих руках, стоїть у золотому човні між двома червоними вежами"²¹.

1911 р. місто ще раз змінило символіку. Герб відтепер виглядав так: "На срібному полі з червоної вежі постає давньоруський ратник у синіх латах, з піднятим чотирираменним золотим хрестом у лівиці і опущеним мечем у правиці". Конфігурація фортеці на даному малюнку змінила вигляд на більш масивну споруду, яка зайняла всю базу щита.

Дану статтю автор розглядає тільки як початок широкопланового, багатоаспектного дослідження оборонної тематики в гербах міст України, що потребує складання своєрідного реєстру всіх гербових зображень оборонних споруд за класифікаційними схемами, поряд з якими для наочності мають бути обов'язково присутні самі малюнки гербів. Це дасть можливість показати своєрідність та оригінальність, самотність зображень фортець, які слугують за історичне джерело, що несе важливу інформацію про конкретні прототипи гербових відтворень фортечних споруд, а також про характерну традицію вітчизняної геральдичної спадщини, яка продовжується і в наш час.

Annotation

The drawings of Ukrainian city coats of arms are looked at as a source for real historical facts for this cities, specifically historical existence of city fortifications. First disclosed information about city coats of arms is used for this type of analysis. Also, for the first time it is suggested how to classify the 140 discovered drawings of city fortifications. The description of city coats of arms is provided as well.

The author has determined the scientific and artistic value of the mentioned unique information sources for the history of Ukrainian cities.

There was also pointed out an importance of study of historical coats of arms for modern development of urban emblems and symbolism.

Аннотація

В статті на основі вперше залученого до наукового обігу джерельного матеріалу – відомостей про історичні герби міст, досліджено питання щодо особливостей передачі в рисунках гербів особливостей реально існуювали їх прототипів, різного виду оборонних споруд. Вперше запропоновано принципи класифікації гербових рисунків. Понад 160 виявлених фортифікаційних укріплень та наведено описи (блазонування) гербів. Визначено наукову, мистецьку цінність та інформативність унікальних джерел з історії міст України. Вказано на значення досліджень історичних гербів для сучасної розробки міської емблематики та символіки.

¹ Винклер П.П. Гербы городов, губерний, областей и посадов Российской империи, включенные в Полное собрание законов с 1600 по 1900 гг. – СПб., 1900. – С. 6; Лукомский В.К., Типольт Н.А. Русская геральдика. Руководство к составлению и описанию гербов. – Петроград, 1915. – С. 32-33; Гербы губерний, областей и сел Российской империи (Дополнение к гербовнику П.П. Винклера. – М., 1992.

² Черных А.П. Геральдика // Введение в специальные исторические дисциплины. Учеб. пособ. – М., 1990. – С. 75.

³ Багалій Д. Магдебурзьке право на Лівобережній Україні // Розвідки про міста і міщанство на Україні-Руси в XV -XVIII ст. – Ч. 1. – Львів, 1904. – С. 389-442; Антонович В. Українські міста // Розвідки про міста та міщанство на Україні-Руси в XV-XVIII ст. Ч. II. – Львів, 1904. – С. 216-311.

⁴ Гречило А., Сварник І. Споруди в міській геральдиці // Пам'ятки України. – 1990. – № 2. – С. 42-47. Частково приділяє увагу особливостям малюнків фортифікаційних споруд. Гречило А.Б. в книзі: Українська міська геральдика. – К.; Львів, 1998. – С. 17-125; Назаров В. Крепости на щитах // Клуб (М.). – 1991. – №12. – С. 29-31.

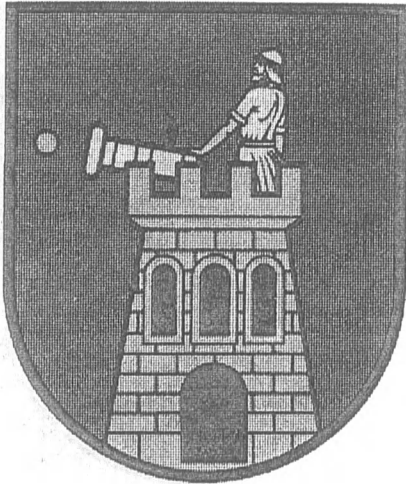
⁵ Гречило А.Б. Українська міська геральдика. – С. 46

⁶ За даними геральдиста Ю.К. Савчука в Україні нараховується до 470 різних зображень міських гербів. За нашими підрахунками, якщо до гербів міст XIV – поч. XX ст. додати ще геральдичну спадщину радянської доби, їх цифра сягатиме майже 600 гербів.

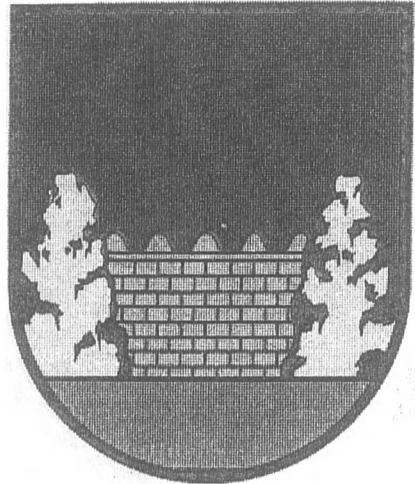
- ⁷ Див. Гречило А. Українська міська геральдика. – С. 9. На малюнку печатки Щирця зображено ключ, який у свій спосіб засвідчує про наявність брами, яку відмикали ключем.
- ⁸ Полное собрание законов Российской империи. (Далі – ПСЗ). – Т. XXIII. – СПб., 1830. – №17435: Царський указ від 22 січня 1796 р. "Про герби міст Мінської, Волинської, Брацлавської та Подільської губерній"; Винклер П.П. Герби... – С. 205.
- ⁹ У привілеї 1687 р. короля Яна Сабеського про герб м. Олеська не згадується. – Гречило А. Українська... – С. 64.
- ¹⁰ Герб Гусятина, який у 20-30 рр. ХХ ст. входив до складу Польщі: Гречило А. Українська... – С. 112.
- ¹¹ М.Гумовський вважав, що герб Вишні, із зображенням вишневого дерева, походить ще з XIV ст. Gumonski M / Najstarsze pieczęcie miast polskich XIII-XIV wieku. – Toruń, 1960. – №497; Гречило А. Українська... – С. 23 (Мал. – С. 25).
- ¹² На печатці м. Белз зображено оборонну бланкову вежу, на якій гармаш стріляє з гармати, що свідчить про роль міста, як оборонного пункту. Герб м.Белз у Бартоша Попроцького в книзі "Гніздо цноти" (Porocki V. Gniazdo spoty. – Kraków, 1578) описаний без гармаша, хоча автор зазначає, що має бути "гармата на верху веж і гармаш" (С. 1223). Див також: Гречило А. Українська... – С. 51. (малюнок герба).
- ¹³ Герб Луцька впродовж XV – поч. ХХ ст. зазнав кількох видозмін (Св. Миколай у митрі, потім капелюсі; діва і дві вежі; дві вежі, а на іншому зображенні – ще з вітязем. – Див.: Гречило А. Українська... – С. 29, 46, 51, 102, 103.
- ¹⁴ Після ліквідації Гетьманщини, коли 16 вересня 1781 р. утворено Київське, Чернігівське і Новгород-Сіверське намісництва, у більшості повітових міст, зокрема, у Новгород-Сіверського, залишились давні герби. – Див.: ПСЗ. – Т. XXI. – СПб, 1830. – №15422; 15423; 15424.
- ¹⁵ Див. малюнок 2 в книзі Гречило А. Українська... – С. 121.
- ¹⁶ Там само.
- ¹⁷ Ряд дослідників, зокрема А.Гречило, вважають, що герб мав дещо інший вигляд. Однак, в ряді джерел та наукових праць вчені наводять саме вказаний нами опис. – Див.: Румянцева В.В. Эмблемы земель и гербы городов Левобережной Украины периода феодализма. – К., 1986. – С. 106-107; ЦДІА України. – Ф. 11, оп. 1, спр. 143, арк. 8 тощо.
- ¹⁸ Винклер П.П. Гербы... – С. 213.
- ¹⁹ Гречило А. Українська... – С. 63.
- ²⁰ Тут і далі використані описи, що наведені у працях Вінклера П.П. (див. перше посилання); Савчука Ю.К. Міська геральдика Поділля. – Вінниця, 1995; Панченка В. Гербівник міст України. – К.; Нью-Йорк, 1996; Гречило А., Савчук Ю., Зварник І. Герби міст України (XIV – пер. ПОЛ. ХХ ст.). – К., 2001; Румянцевої В.В. Эмблемы земель и гербы городов Левобережной Украины периода феодализма. – К., 1986; статтях Климкевича Р. в "Українському історичному" (за період 1964-1970 рр.) та ін. публікаціях, присвячених дослідженню гербів у окремих регіонах України.
- ²¹ Гречило А., Савчук Ю., Зварник І. Герби міст України (XIV – пер. пол. ХХ ст.). – К., 2001. – С. 77, 217.

Список ілюстрацій

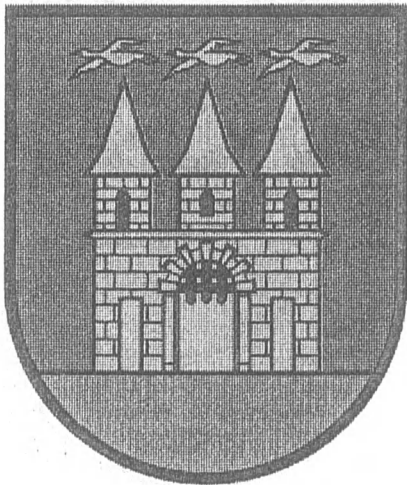
- Герб м. Белз, Львівська обл. XVI-XIX ст.
Герб м. Городок, Хмельницька обл. 1796 р.
Герб м. Гусятин, Тернопільська обл. XIX ст.
Герб м. Станіславів, (Івано-Франківськ). 1663 р.
Герб м. Корсунь-Шевченківськ, Черкаська обл. XVIII ст.
Герб м. Кременець, Тернопільська обл. XVII ст.
Герб м. Лохвиця, Полтавська обл. XVII-XX ст.
Герб м. Луцьк. XVIII-XIX ст., 1911 р. (2 герба)
Герб м. Львів. XIV-XVIII ст.
Герб м. Ужгород-Сіверський. Чернігівська обл. 1620 р.
Герб м. Остер. Чернігівська обл. XVIII ст.
Герб м. Підгайці. Тернопільська обл. XVI-XVIII ст.
Герб м. Рава-Руська. Львівська обл. XIX-XX ст.
Герб м. Сквиря. Київська обл. XVIII ст.
Герб м. Снятин. Івано-Франківська обл. XV-XX ст.
Герб м. Судова Вишня. Львівська обл. XIX-XX ст.
Герб м. Учнів. Львівська обл. XVIII ст.
Герб м. Хотин. Чернівецька обл. 1826 р.
Герб м. Чернівці. 1784 р.
Герб м. Чуднів. Житомирська обл. 1796 р.

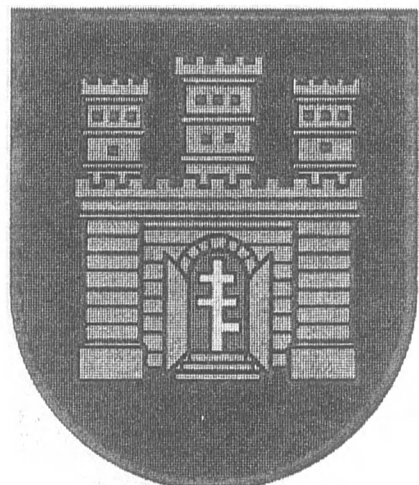
Герб м. Белз,
Львівська обл. XVI-XIX ст.

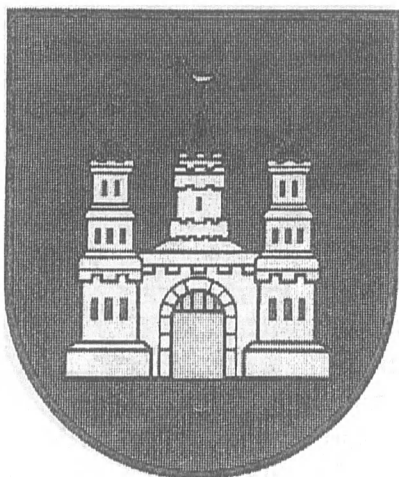
Герб м. Городок,
Хмельницька обл. 1796 р

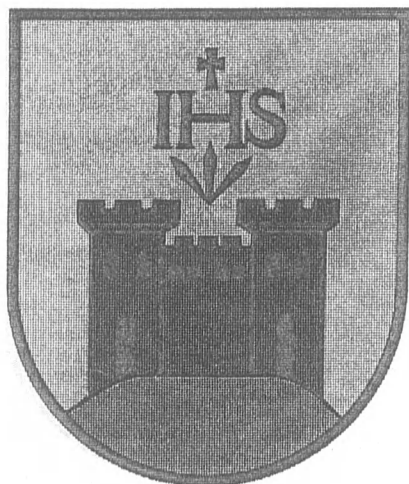
Герб м. Гусятин,
Тернопільська обл. XIX ст

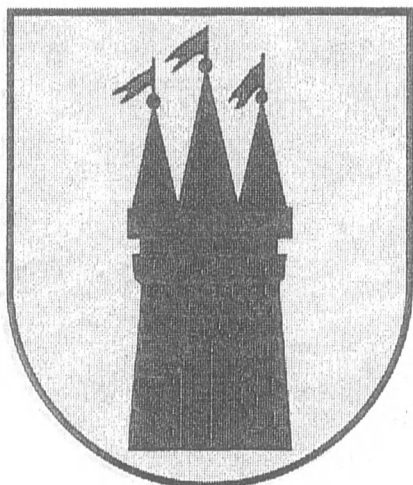
Герб м. Станіславів,
(Івано-Франківськ) 1663 р.

Герб м. Корсунь-Шевченківськ,
Черкаська обл. XVIII ст.

Герб м. Кременець,
Тернопільська обл. XVII ст

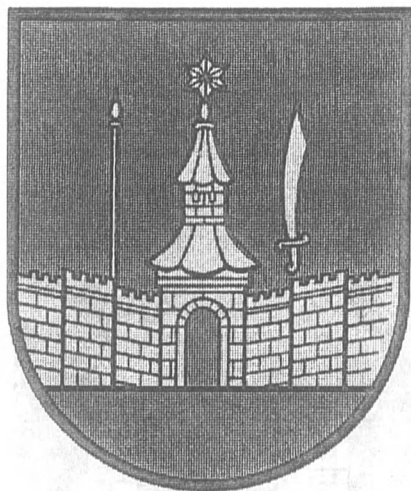
Герб м. Лохвиця,
Полтавська обл. XVII-XX ст.

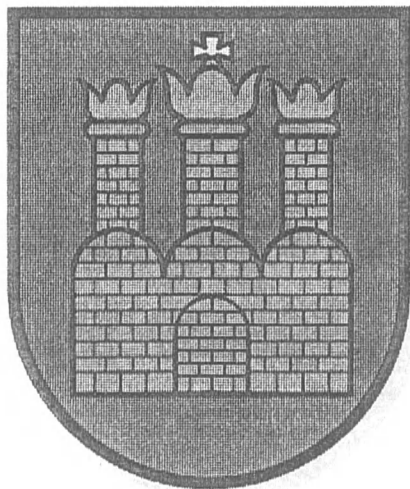
Герб м. Луцьк.
XVIII-XIX ст., 1911 р.

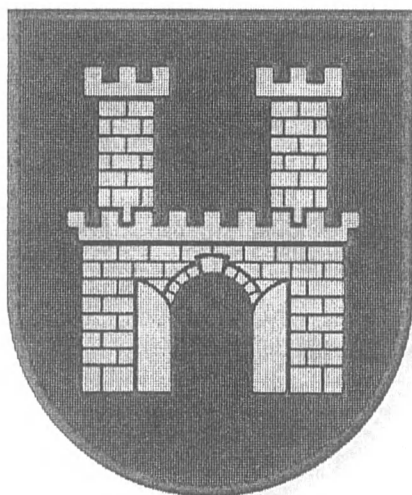
Герб м. Львів. XIV-XVIII ст.

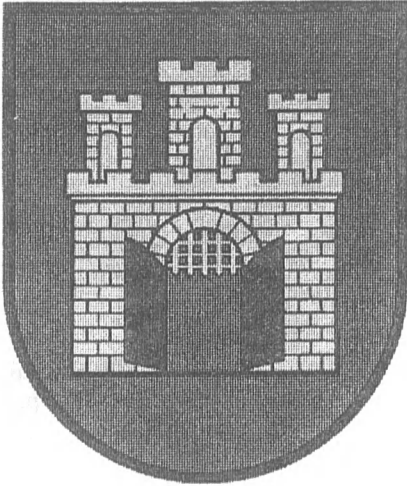
Герб м. Ужгород-Сіверський
Чернігівська обл. 1620 р

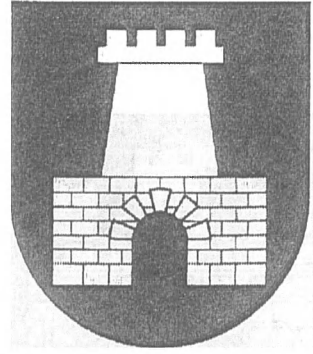
Герб м. Остер.
Чернігівська обл XVIII ст.

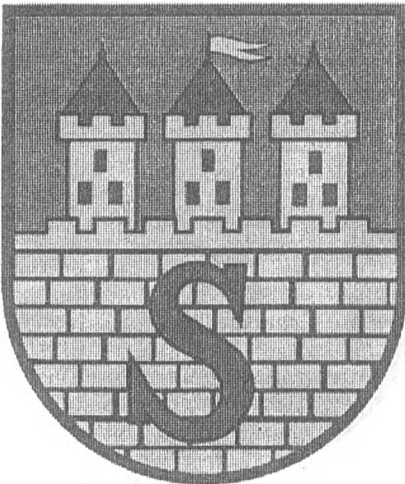
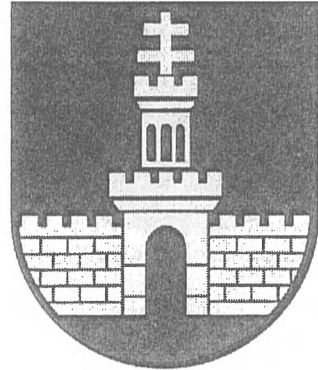
Герб м. Підгайці.
Тернопільська обл. XVI-XVIII ст

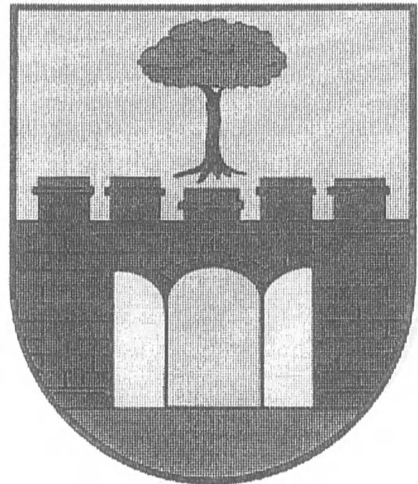
Герб м. Рава-Руська.
Львівська обл. XIX-XX ст.

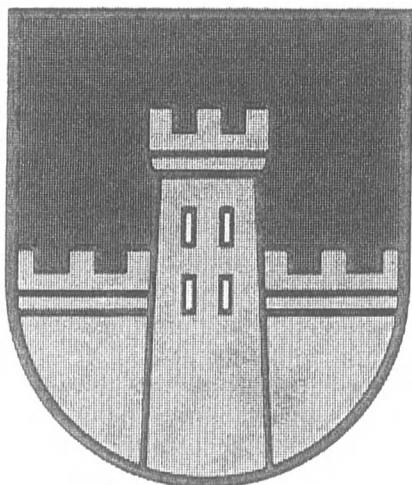
Герби м. Сквиря.
Київська обл. XVIII ст.

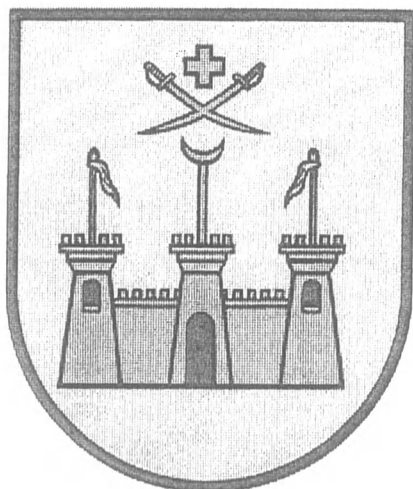
Герб м. Снятин.
Івано-Франківська обл. XV-XX ст

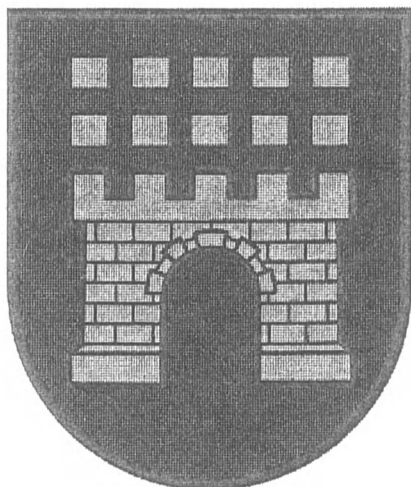
Герб м. Судова Вишня.
Львівська обл. XIX-XX ст

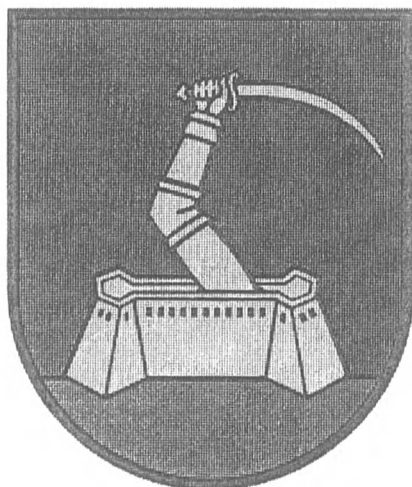
Герб м. Ужнів.
Львівська обл. XVIII ст.

Герб м. Хотин.
Чернівецька обл. 1826 р.

Герб м. Чернівці. 1784 р.

Герб м. Чуднів.
Житомирська обл. 1796 р.